

Pax kantiana i Hegelova kritika

GORAN GRETIĆ*

Sažetak

Kantov nacrt "vječnog mira" utemeljuje umno-ljudsko pravo koje u liku međunarodnog prava obuhvaća sve države. Međutim, trajna međunarodna pravna sigurnost i mir pretpostavljaju da je unutarnje uređenje država također utemeljeno na ustavno-pravnim i republikanskim načelima.

Iako jasno uvida poteškoće i proturječja svjetskog saveza država, Kant ipak postulira ideal svjetskog saveza republikanskih država, jer on odgovara općem stremljenju prirode, moralnoj svijesti i, konačno, taj savez jamči relativnu miroljubivu koegzistenciju država, zasnovanu na međunarodno-pravnim načelima.

Hegela se često nepromišljeno optuživalo da je apologet rata, dok je on jedino uviđao, s obzirom na činjenicu suverene nacionalne države, neminovnost međudržavnih konflikata, pa i vojnih. Njegovo osporavanje Kantovog ideala saveza država temelji se na spoznaji neostvarivosti nadnacionalnog prava, a koje bi trebalo biti nadređeno apsolutnoj suverenosti države i, štoviše, nadgledati i ograničavati njezine parcijalne interese.

Kantov kasni i manji spis *Prema vječnom miru* svrstava se u dugu tradiciju političko-filozofijskih traktata o neophodnosti mira, a za dobrobit i probitak razvoja pojedinca i države. U okviru te tradicije Kantov spis zauzima svakako posebno mjesto: to je prvo filozofijski-sistematsko utemeljeno pravno učenje o svjetskom miru.

Kant započinje svoje razmatranje o vječnom miru sljedećom rečenicom: "Važi li taj satirični natpis na ploči onoga nizozemskog gostioničara, gdje je naslikano groblje, za ljude uopće, ili posebno za državne poglavare koji nisu nikada siti rata, ili čak samo za filozofe koji sanjaju taj slatki san, neka bude stavljeno na stranu."¹ Za natpis toga duhovitog nizozemskog gostioničara znao je još Leibniz, koji je povodom toga primijetio da je to zacijelo duhoviti poziv na duži posjet gostionici prije vječnog počinka.

Taj Kantov ironički početak ovoga vrlo ozbiljnog spisa može se svakako različito tumačiti, no najprihvatljivije izgleda (ovdje se to ne može šire obrazložiti), da Kant već u prvoj rečenici krivicu za praktički stalno ratno stanje daje državnim poglavarima, dakle svakako ne čovječanstvu općenito

*Goran Gretić, znanstveni suradnik na Institutu za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu.

¹*Kants Werke*, Akademie Textausgabe, svezak 8, Berlin, 1968., str. 343.

niti filozofima posebice, a to znači da je po njemu rat politički uvjetovan i da se jedino može spriječiti djelotvornim pravnim sustavom i njegovim poštivanjem, tj. pravno-politički.

Kao što je poznato, taj je spis nastao u specifičnoj povijesnoj i političkoj situaciji, naime nakon, po Kantovom shvaćanju, svjetsko-povijesnog događaja — Francuske revolucije. Ta nova svjetsko-politička situacija označena je po Kantu nastajućom pobjedom umne organizacije društva, države, no istodobno s tim i nastajućeg stanja svjetske trgovine, opće kolonizacije zemaljske kugle i stoga nužno proizlazećih konflikata interesa.

Novost Kantovog pristupa pitanju mira već se očituje u ambiciji njegova nacarta; on se ne odnosi primarno na unutarnje političko stanje države, kako je to uglavnom bio slučaj u dotadašnjoj političkoj filozofiji, već pax kantiana utemeljuje umno-ljudsko pravo, koje obuhvaća sve države u liku međunarodnog prava. U tom se Kantovom nacrtu više ne radi o reguliranju lokalnih konflikata, već osiguranju međunarodnoga, svjetskog pravnog poretka, a pri tome je pravna sigurnost u izvanjskom odnošenju država jedino moguća ako je njihovo unutarnje uređenje isto tako utemeljeno na državno-pravnim osnovama.² Kantovo stajalište spram rata, kao jednog od određujućih fenomena ljudske povijesti, nije uvijek bilo jednoznačno odbijno. Dapače, nesumnjivo je Kant u ranijem razdoblju svoga mišljenja pozitivno ocjenjivao historijske zasluge rata; štoviše smatrao je da bez ratova ne bi bio moguć razvoj kulture i nastanak država. I još više, s obzirom na ovisnost individualne slobode o izvanjskim uvjetima života u državi mora se po Kantu vidjeti i etički udio rata u procesu usavršavanja čovjeka, a još više fenomen rata pokraj toga humanog udjela u razvoju čovječanstva ima i stanoviti estetski vid, kao što to Kant izričito tvrdi u djelu *Kritika rasudne snage*.

Oprečno tome “uzvišenom” stanju rata, po tadašnjem Kantovom mišljenju, dugotrajni mir proizvodi i pobuđuje, a na temelju vladavine pukog trgovačkog duha, niže instinkte kao egoizam, kukavičluk i slabost, te čak dovodi do slabljenja načina mišljenja naroda.

Samo pet godina kasnije u nacrtu *Prema vječnom miru* Kantovo se stajalište radikalno mijenja, te se on sada upravo obratno poziva na egoizam i trgovački duh, jer bi oni trebali omogućiti i osigurati dugotrajni mir. Događaj koji je tako radikalno promijenio Kantov stav naspram rata bila je jamačno Francuska revolucija, koja po njemu predstavlja prekretnicu povijesti u “svjetsko-gradanskom smislu”. Sada je prema Kantu čovječanstvo dovedeno u novi historijski položaj prema pravu i politici, na svjetsku pozornicu stupa “činjenica uma” koja postavlja novo mjerilo za buduća događanja.

²Usp. Ebinghaus, J., *Kants Lehre from ewigen Frieden und die Kriegschuldfrage*, 1929., koji je prvi upravo istaknuo taj momenat u Kantovoj filozofiji.

Iz Kantovih spisa, kao i zabilješki njegovih biografa, jasno je vidljiv Kantov golemi interes za događanja u Parizu, kao i njegovo potpuno priklanjanje za stvari Republike. Kant smatra da je događaj Francuske revolucije ostavio trajni pečat u svijesti čovječanstva; on u radu *Spor fakultetu* tvrdi da se takav događaj ne zaboravlja, budući da je bitno povezan s interesima čovječanstva. A iz toga onda slijedi da će se narodi "sjećati" tog fenomena i u stanovitim povijesnim okolnostima bit će dapače potaknuti na ponavljanje te vrste pokušaja preuređenja društva, budući da je revolucija postavila bitni praktični cilj čovječanstva kojem nužno teže svi narodi, a taj je cilj sloboda i ravnopravnost građana, te pravna zasnovanost ustavne države.³ Stoga se može slobodno pretpostaviti da je za Kanta rat europskih monarhija protiv francuske republike posebice iznio na vidjelo bitnu povezanost država Europe, a mir u Baselu, koji je priznao suverenitet revolucionarne republike, samo je potvrdio i učvrstio Kantovo stajalište o neophodnosti opće zabrane ratova. Ovdje svakako još valja napomenuti da je i ostamostaljenje SAD svjetsko-politički događaj, koji Kant vidi po njegovom značenju u analogiji spram Francuske revolucije.

Prema tome, mi u Kantovu djelu, osim najoštrijih osuda moralno-pravnih i kulturnih posljedica stanja rata, nalazimo i njegove uvide u stanovite dobrobiti stanja rata, te u tom pogledu nisu sva njegova stajališta potpuno oprečna Hegelovima, kako se to obično tvrdi.

Kao što smo već rekli, u Kantovim radovima prije Francuske revolucije susrećemo se s njegovim razumijevanjem i određenim odobravanjem stanja rata. Njegova se razmišljanja mogu sažeti na sljedeći način: sloboda, to je najviše apsolutno dobro; dapače, sloboda je uvjet razvoja kulture, te je stoga obrana i održanje kulture pojedinog naroda ratom potpuno opravdana; štoviše, u tom slučaju rat pridonosi razvoju i napretku kulture. I više od toga, u stanju odsutnosti bilo kakve izvanjske ratne opasnosti, tj. opasnosti za opstanak države, može doći do slabljenja unutarnje snage naroda, jer ratna opasnost prisiljava vlastodršca na brigu za održanje snažne i bogate države, a ona je jedino moguća ako u njoj vlada sloboda koja je uvjet poduzetništva i poslovnosti što stvaraju bogatstvo države. Drugim riječima, potpuno odsustvo ratne opasnosti moglo bi čak dovesti do kraja slobode i nepodnošljivog despotizma moćnih tiranina.

Dakle, najizravnije opravdanje rata dao je Kant u svom djelu *Kritika rasudne snage* iz 1790. Tu se, kao što smo rekli, ne radi samo o kulturno-povijesnim aspektima opravdanja rata u smislu poticanja razvitka svih talenata koji u najvećoj mjeri potpomažu razvoj kulture, već dapače i o estetskim i moralnim vidovima njegove opravdanosti. Naime, to stanje dugotrajnog mira samo potpomaže razvoj i postojanje tzv. pukog trgovačkog duha, koje se očituje kao niski egoizam, podmuklost i općenito nekakva neodlučnost ljudi, a sve to skupa dovodi na koncu i do slabljenja

³Usp. Burg, P., *Kant und die Französische Revolution*, 1974.

načina mišljenja dotičnog naroda. Kant doista ide tako daleko da veliča heroizam ratnika i suprotstavlja ga nižim instinktima prezira vrijednog trgovačkog duha. Doduše, kratko iza toga on će tom istom trgovačkom duhu pripisivati sasvim pozitivna svojstva međusobnog povezivanja naroda i time obrane od ratnih djelovanja.

Iz ovog sažetka Kantovih stajališta proizlazi da je za njega stanje rata u kasnom razdoblju njegova mišljenja bilo u najvećoj mjeri protivno kulturi. Međutim, on ga je ranije ocjenjivao upravo poticajnim za razvoj kulture. Ta je proturječnost u njegovim stajalištima, kao prvo, čisto kronologijskog karaktera; naime, kao što je navedeno, prije Francuske revolucije rat je bio pozitivno ocjenjivan, a kasnije vehementno osuđivan i odbacivan. Valja upozoriti da su Kantova ranija stajališta opravdanosti rata imala kulturno-historijski karakter i načelno je taj tip argumentacije Kant mogao zadržati i za kasnija promišljanja, budući da mu je rat bio načelno draži i podnošljiviji, nego despotizam i negacija slobode neke svjetske monarhije. S druge je strane Kantova osuda rata kulturno-politički sud; tu se radi o pravno-moralnim stavovima, o duhovnom habitusu i moralnom činu pojedinca, a to znači da se u Kantovim stajalištima, u kojima on potpuno odbacuje i osuđuje stanje rata, njegov interes više ne kreće jedino u vidokrugu odvijanja faktične historije, već onoga što treba biti.

Upravo se u Kantovom djelu *Kritika rasudne snage* jasno vidi i pokazuje u kom smislu Kant ne odbacuje rat pod svaku cijenu i u svakom pogledu, te se stoga ne može tvrditi da je Kant bezuvjetni pacifist, no nedvojbeno je da on energično zastupa i zahtjeva stanje mira, a ta je argumentacija utemeljena u njegovom općem prosvjetiteljskom poimanju svijeta, kao i mjesta i uloge čovjeka u njemu.

Sažeto, to Kantovo opće stajalište kaže sljedeće: razvojni tijek čovječanstva nije povijesni proces, već prirodni razvitak, a to znači da je priroda ona koja se razvija. Razvitak prirode znači neprestani napredak ka boljem, a konačni je cilj tog razvoja potpuno razvijena, savršena kultura. Takvo je stanje istoznačno sa stanjem vječnog mira. Drugim riječima, stanje vječnog mira je nužno, budući da je to namjera same prirode, bez obzira na to žele li to ljudi ili tome teže, odnosno sam nam prirodni razvoj jamči dosezanje stanja vječnog mira. Tako i sam Kantov spis *Prema vječnom miru* odgovara na pitanje: što s obzirom na tu svoju namjeru čini sama priroda? Kantova se koncepcija može sažeti u sljedećoj tezi:

I. Priroda prisiljava pojedinca, čovjeka, bez obzira na njegova htijenja, na život u pravnoj zajednici, tj. državi.

II. Priroda dijeli pojedinačne narode po jezicima i religijama, drugim riječima nije poželjno stanje u kojem bi različiti narodi bili stopljeni u neku zajedničku državu, već je poželjan i bolji suživot naroda, država u međusobnoj ravnoteži.

III. Priroda povezuje različite narode putem njihova urođenog egoizma, trgovački duh je brana ratovima i on prije ili kasnije zahvaća sve narode. Moć novca, tj. stvaranje i održanje osobnog i zajedničkog probitka i blagostanja, jedna je od najznačajnijih sila koja sprječava ratove. Na taj način priroda mehanizmima ljudskih sklonosti i interesa jamči stanje vječnog mira. Doduše, to je jamstvo čisto teorijskog karaktera i stoga nedostatno, ali je zato praktički dostatno, te iz toga slijedi da je za čovjeka kao umno-moralno biće postala moralna obveza i dužnost djelovati prema toj svrsi.

Iz ovih stavova očito slijede i praktične konzekvencije za samu Kantovu teoriju razvoja; naime, priroda pokazuje čovjeku što on treba činiti kako bi djelovao prema zakonima slobode, makar on to uglavnom ne čini, ali na taj način sama priroda potiče čovjekove, kako kaže Kant, “moralne namjere”, pokazujući mu čemu treba težiti.

Osim te prirodne tendencije prema vječnom miru, Kant još navodi jedan važan razlog za njegovo ostvarenje. Naime, dugotrajni ratovi prouzročuju goleme materijalne troškove koje građani poslije moraju sami platiti, a to će ih, misli Kant, i to svakako iz vlastitog interesa, privesti umnom ponašanju, tj. odustajanju od ratova. Međutim, to je, kako sam Kant kaže, “utješni pogled u budućnost” koji je on, doduše, zadržao cijelog života.

Ta tako shvaćena prirodna tendencija prema vječnom miru ostaje prema Kantu ipak “neizvodljiva ideja”, ali to se ne odnosi na politička načela koja slijede iz te ideje: to poželjno miroljubivo odnošenje i povezanost među državama postaje dužnost i zadaća koji su utemeljeni u samom pojmu o pravu čovjeka i države. Dakle, čovjekova dužnost nije vjerovanje u ostvarivost ideje vječnog mira, već djelovanje u skladu s političkim načelima koja odgovaraju toj ideji, a iz toga slijedi, kako kaže Kant, neopozivi veto moralno-praktičnog uma, koji glasi: “ne treba biti rata”. Prema tome, djelovati u tom smislu naša je dužnost i na to nas obvezuje moralni zakon u nama.

Da bi vječni mir bio ostvariv, a kao zahtjev moralno praktičkog uma neophodno je da sve države zadobiju republikanski ustav, jer on proizlazi, kako kaže Kant, iz “čistog izvora pojma prava” i stoga jamči izgleda za vječni mir.

Ovdje bi bilo uputno dati nekoliko napomena o samoj Kantovoj sintagmi “vječni mir”, koja se često krivo tumači. U okviru Kantovog pojmovnog sustava određenje “vječni mir” ne treba razumjeti u smislu nekoga nadvremenitog ili natpovijesnog stanja, niti “vječni mir” ima neko teologijsko značenje. Određenje mira kao “vječnog” znači, po Kantu, kao prvo, da mir mora bezuvjetno važiti, zatim da se mir mora zbiljski htjeti i, konačno, toj mirotvornoj volji moraju biti pridodata odgovarajuća pravno-politička određenja. Drugim riječima, adjektiv “vječni” ni na koji način ne znači nekakvo opće zahvaćanje budućnosti jer čovjek, po Kantu, ionako

samo djelomice vlada uzrocima povijesnih događanja. Doduše, prema Kantu je čovjek svakako odgovoran za svoja djela, posebice ona političke naravi. Međutim, jasno postavljene granice njegova znanja i uvida u tijek događanja isključuju mogućnost da bi on sam bio gospodar razvoja ili sudbine. I usprkos tome, čovjek treba i mora djelovati prema spoznatim načelima, a njegova je dužnost vlastite namjere i njihove posljedice, tj. njihovo ozbiljenje razumno i odgovorno provoditi. Tek onaj međudržavni ugovor koji je nastao na tim premisama zaslužuje, prema Kantu, kvalifikaciju “vječnog mira”.

Nadalje, u republikanski ustrojenoj državi građani bi se sami morali odlučiti za rat, odnosno za sve nedaće koje iz njega proizlaze, te bi oni, po Kantovom uvjerenju, iz vlastitog interesa odbili rat kao način rješavanja međudržavnih sporova. Prema tome, za Kanta je nepobitna činjenica da narod ne želi rat, a taj se njegov stav, koji je povijesni razvoj nakon Kanta višestruko opovrgnuo, vjerojatno može objasniti samim načinom vođenja ratova u 18. stoljeću. Već je Hegel na primjeru Engleske pokazao da apstraktno suprotstavljanje oblika vladavine republika-monarhija, a s obzirom na težnju ostvarenja vlastitih interesa ratom, empirijski nije održivo.

Na ovom mjestu valja sasvim sažeto pokazati i razložiti što za Kanta znači “republikanski ustav”, tj. koje su njegove bitne odlike. Kao prvo, to je određenje oblika vladavine države koja je zasnovana na pravu, odnosno koja je ustavno-pravno ustrojena. Međutim, za Kanta nije bitno i osnovno pitanje sam oblik vladavine, već da je sama vlast u državi organizirana na stanovitim “principima”, “osnovnim načelima” i “zakonom”, a to znači da je u takvoj državi vlast prisiljena vladati, poštujući sama ta načela. Podrijetlo je tih temeljnih načela, prema Kantu, u umu, te se stoga ta načela mogu označiti kao “umno pravo”, koje Kant ponekad naziva i “prirodno pravo”. Tako shvaćeni um, isto kao i priroda, bitno je svojstvo čovjeka, te stoga Kant u tom kontekstu može govoriti o “ljudskom pravu”. Zato se i može reći da tu Kant razotkriva pojmovno utemeljenje i podrijetlo pojma “ljudskog prava”, te nakon toga isto tako i uvjete i mogućnosti njegove stvarne povijesne primjenjivosti.

Za Kanta je podrijetlo i temelj ljudskog prava sloboda, a na njoj se zasniva sve ljudsko djelovanje, pa prema tome “republikanski ustav” mora ponajprije omogućiti i ostvariti vlastiti princip, a to je slobodno djelovanje građanina. Kao što je poznato, Kant je u djelu *Kritika čistog uma* pokazao da je u potpunosti moguće bez proturječja misliti slobodu u skladu s pretpostavljenim determinističkim poretom prirode. Pri tome se, naime, radi o dva sasvim različita vidokruga promatranja: jedno je teorijski obzor, poimanje u kojem se priroda pokazuje kao kontinuirani uzročno-posljedični slijed događanja i stoga tu vlada ne-sloboda. Drugi obzor je praktično moralno stajalište, po kojem mi sami sebe razumijevamo kao uzročnike našeg djelovanja, međutim ta se dva vida promatranja nikako međusobno ne isključuju. Upravo oprečno; naime, onaj koji sam, samosvojno postavlja

temelj vlastitog djelovanja, a to znači djeluje po vlastitom uvidu, upravo pretpostavlja tim činom, koji je po sebi autonoman, neprekidnu povezanost prirode. Drugim riječima, po Kantu nužno postoji povezanost razloga i uzroka, i to upravo kad se pretpostavlja da su ti razlozi zbiljski razlozi za ono doista provedeno ili ostvareno djelovanje, jer u protivnom, takvi razlozi ne bi mogli biti zbiljski djelotvorni. I konačno, kako je izvan svake sumnje da je čovjek zbiljski uvjeren kako djeluje po vlastitim razlozima, iz stoga proizlazi praktično potvrđivanje postojanja slobode, dakako, upravo po tom zahtjevu djelovanja po vlastitim razlozima. Dokaz o zbiljnosti slobode putem našeg zahtjeva ka samo-utemeljenom djelovanju dao je Kant u *Kritici praktičkog uma*, pokazavši da se u sferi praktičnog čovjek nužno razumije kao umno biće, a to je samorazumijevanje uvjetovano i omogućeno njegovim zahtjevom za djelovanjem po vlastitim razlozima, što znači putem slobode ili na način biti-u-slobodi. U tom samorazumijevanju čovjeka Kant uviđa "činjenicu uma", budući da samosvojno, autonomno djelovanje uvijek pretpostavlja i polazi od utemeljenosti našeg djelovanja, a to je način kako, po Kantu, sloboda zadobiva lik izvjesnosti. Stoga za Kanta više nije bilo neophodno posebno dokazivanje činjenica slobode u sferi pravno-političkih odnošenja u državi, već jedino pokazati kako se sloboda manifestira u toj sferi. Kant je to posebice jasno i pregnantno formulirao u spisu *Gemeinsprusch*, gdje je ustvrdio da svatko ima bezuvjetno pravo tražiti sreću na vlastiti način, s time da to isto pravo ne ugrožava druge, odnosno sloboda svakog pojedinca mora respektirati slobodu onoga drugog, tj. mora biti u skladu s općim moralnim zakonom. Upravo je u tom smislu sloboda temeljno načelo "republikanskog ustava" i samim time najvažniji uvjet mira. To je, prema tome, za Kanta država u kojoj je vlastiti, individualni način života polazište zajedništva, pojedinac je slobodan živjeti prema vlastitom uvidu tražeći osobnu sreću, dakako u okviru pravno ustrojenog života države. Međutim, izgleda da sama dogma o miroljubivosti naroda, odnosno njegov umni izbor u republikanskoj ustavnoj državi, gdje bi narod trebao odlučiti hoće li ili neće biti rata, nije potpuno sukladna sa samim načelima Kantove filozofije. Na prvi bi se pogled moglo pomisliti da Kant zagovara neku vrstu referenduma o pitanju rata, dok je zapravo ta ideja njemu načelno potpuno strana, jer se u odluci o ratu i miru mora, po Kantu, pretpostaviti "realizacija ideje prvotnog ugovora", a to je onaj ugovor na kojem mora biti utemeljeno svako zakonodavstvo nekog naroda, države. Ali taj državni ugovor ni na koji način ne pretpostavlja da se svi pripadnici nekoga naroda okupe, rasprave i zaključe kakav tip vladavine hoće imati, te zatim o tome zaključe neki ugovor o međusobnim pravima i obvezama, uključujući i pravo objave rata. Međutim, sam je taj "izvorni državni ugovor", kako kaže Kant, "puka ideja uma", ali koja ima svoj nesumnjivi praktički realitet, a to ukratko znači da je obveza svakog zakonodavca donositi takve zakone koji bi odgovarali sjedinjenoj volji cijelog naroda. Zatim iz toga također proizlazi da bi u tom slučaju svaki pojedinac, kao građanin, morao imati dostatne razloge pristati na poštivanje takvih zakona. Iz Kantove argumentacije nadalje slijedi: ako je zakonodavstvo takvo da narod na njega pristaje,

onda se takvo zakonodavstvo u svakom pogledu mora držati pravednim. Međutim, takvo stanje stvari nužno vodi zaključku da je zakonodavac, a ne narod, onaj koji odlučuje ispunjava li neki zakon njegovu volju ili ne, i odgovara li uopće ideji volje naroda. Konačno, iz toga sklopa slijedi, a to Kant i izričito kaže, da sama volja naroda i državni ugovor nisu historijske činjenice, već norme spram kojih bi trebalo biti usmjereno djelovanje državnog vodstva. Kao što smo već naveli, Kant je uvjeren da bi narod odbio rat zbog teških nedaća koje iz njega proizlaze za pojedince, ali tada se mora prihvatiti da ta vrsta odbijanja rata ne proizlazi iz pojma volje naroda, već iz čisto empirijskih i egoističkih razloga. Stoga nadalje slijedi da je volja naroda prema miru čisto empirijska volja, dok s druge strane, po samim načelima Kantove filozofije, općenitost volje nije utemeljena u zajedničkim empirijskim svrhama, već u općem važenju uma. U tom se slučaju isto tako mora prihvatiti da se volja naroda prema miru ne može utemeljivati i izvoditi iz empirijske volje i interesa, pa stoga ni po načelima Kantove filozofije kada se izvodi iz tih interesa ne mora biti čudoredno-umnog karaktera. Dapače, moglo bi se dogoditi da narod smatra kako neki konkretni rat odgovara čudoredno-umnoj zapovijedi, a da ga usprkos tome odbije iz čistog egoizma ne želeći se žrtvovati za ono opće. Štoviše, moguće je upravo na tom pitanju zamisliti slučaj kolizije volje naroda i čudoredno-umne volje državnog vodstva. To se, primjerice, događa u slučaju revolucija što Kant, kao što je poznato, svakako nastoji preobraziti u zahtjev za reformama, jer po Kantu narod nema pravo pobune protiv pravnog poretka, dok vlast ima dužnost ispunjavati na miroljubiv način opravdane zahtjeve i želje naroda. Načelno je ista stvar s pitanjem rata i mira, gdje konačno i po Kantu odlučuje državni poglavar. Iz svega toga proizlazi da prvi definitivni članak spisa o "vječnom miru" sadrži značajne teorijske teškoće, i to iz vidokruga same Kantove filozofije.

Kao što je poznato, po Kantu se vječni mir može ostvariti jedino putem specifičnog saveza suverenih država. Mi ovdje, dakako, ne možemo prikazati razvoj Kantovih stajališta o vrstama i načinima tih stajališta. Pri tome je bitan sljedeći Kantov stav: u načelu, države mogu biti promatrane kao pojedinačni ljudi, pa stoga i države moraju napustiti prirodno stanje, odnosno stanje međusobnog ratovanja. Napuštanje prirodnog stanja za države znači stupanje u neki savez suverenih i ravnopravnih država, no to nikako ne bi mogla biti neka unitarna svjetska država. Ta Kantova analogija građanina i države sadrži, međutim, isto tako značajne teškoće i proturječja; naime, kada ljudi dokidaju stanje prirodne slobode, stanje općeg i neprestanog ratovanja, oni to čine da bi se podvrgli pravnom sustavu zajednice, države, a to znači da se podvrgavaju sustavu prisile, ali se u njemu, kroz pravo, ozbiljuje umna sloboda. S druge pak strane, sama se država ne može podvrgnuti nikakvim zakonima i prisilama, jer je ona sama kao takva pravno-ustavno ustrojena. Očito da je ta analogija pojedinca i države nedostatna, jer prije svega država nije neka "moralna osoba" kao pojedinačni građanin, makar se mora priznati da je ta pre-

dodžba vrlo zavodljiva, pa je i Kant usprkos spoznatim nedostatnostima i dalje rabi.

Uvidjevši značajne teorijske i praktičke poteškoće ozbiljenja ideje svjetskog mira kroz savez republika dolazi Kant, kako sam kaže, do "negativnog surogata" te ideje, koji doduše ne jamči vječni mir, već u obliku federativnog ujedinjenja država sprječava konkretne ratove i na taj način čuva slobodu pojedinih suverenih država. "Objektivni realitet", po Kantovoj terminologiji, takvog federativnog uređenja međusobnog odnosa država dokazuje Kant na sljedeći način. Kad jedna snažna, velika i prosvijećena država zadobije republikansko ustrojstvo, ona nužno teži vječnom miru, jer to je imanentno njenom pravnom ustrojstvu. Štoviše, ona istodobno postaje središte težnji ka republikanskom ustrojstvu i federativnom ujedinjenju ostalih država. Takav bi liberalni savez jamčio stanje slobode pojedinačnih država, i to prema ideji prava naroda, a po Kantovom mišljenju takav bi se savez, s obzirom na njegov praktično umni karakter, nužno neprestance proširivao. Dakako, i ova ideja, kako kaže Kant "mirotvornog saveza", sadrži različite probleme; nama se čine posebice važni sljedeći: što treba i mora činiti ta snažna, prosvijećena i republikanski ustrojena država u slučaju ugroženosti svjetskog mira od strane drugih država? Smije li ona otkloniti tu ratnu opasnost silom ili prijetnjom sile, odnosno ima li ona pravo prisiljavati druge države da slijede njezin pohvalan i dobar primjer i čuvaju svjetski mir. U tom bi slučaju ta država dobila povlaštenu ulogu svjetskog suca ili vladaoca, te iako Kant uviđa opasnosti za mir i proturječnost takve hipotetičke situacije, za njega je ipak potpuno neprihvatljivo vojno djelovanje protiv bilo koje nemiroљjubive države, a koja kao suverena država odbacuje mir. Kant odbacuje primjenu sile u takvom federalnom savezu, i to posebice naglašavajući da savez kao takav za to nema nikakvu pravnu osnovu.

Valja napomenuti da je Kant ovdje zahvatio jedno od središnjih pitanja novovjekovnog političkog mišljenja, a koje je i dan-danas teorijski i praktički vrlo aktualno i prijeporno. Naime, radi se o pravu na intervenciju, tj. o zabrani intervencije, a s obzirom na značenje tog problema svakako je uputno malo opširnije razjasniti Kantovo stajalište. Kant određuje državu kao "društvo ljudi o kojima nitko drugi osim njih samih ne smije određivati i raspolagati"⁴, pa iz toga slijedi da je zabranjeno bilo kakvo miješanje jedne države u poslove druge države. To stajalište Kant formulira kao peti preliminarni članak spisa o vječnom miru, koji glasi: "Nijedna država ne treba se nasilno miješati u ustav i vladavinu neke druge države".⁵ Kao što je poznato, tu se Kant nadovezuje na tradiciju političke filozofije od Bodina, Grotiusa, Pufendorfa i Thomasiusa koji su utemeljili međunarodno pravno zasnovano učenje o suverenitetu država. Kantovo promišljanje toga pitanja bilo je, osim ostaloga, motivirano sasvim

⁴Kant, op. cit., svezak 8, str. 344.

⁵Kant, ibidem, str. 346.

konkretnim povijesno-političkim događajima; naime, radilo se o pravu francuske republike da u ime slobode intervenira za potlačene narode. Međutim, Kant postojano argumentira protiv prava na intervenciju, ali istodobno i razmatra stajališta ili moralno-pravne motive naroda koji pomišlja na intervenciju, jer je stanje u drugoj državi sramotno i vrijedno svake osude. No, za Kanta je postojanje takva neprihvatljivog stanja u drugoj državi samo dovoljan razlog promišljanja uređenja vlastite države, odnosno taj negativan primjer može biti “opomena” kakve “velike nesreće” mogu zadesiti svaku državu. Dakle, usprkos svemu, ni najnepovoljnije stanje u nekoj državi ne može biti dovoljan i opravdan razlog miješanja u poslove i način vladanja druge države jer, na koncu, narod koji omogućuje i dozvoljava lošu vladavinu i upravljanje kažnjava ponajprije sam sebe.⁶

Kantovo stajalište o zabrani intervencije u izvanjskom odnošenju država odgovara i odustajanju od sile u unutarnjem ustrojstvu države. Budući da je opća vladavina prava jedina moguća kad monopol vlasti ima isključivo država, a to onda isključuje primjenu sile od strane građana. Kao što je poznato, na taj način Kant izvodi i opravdava zabranu revolucionarnih, nasilnih prevrata u državi. Drugim riječima, isto kao što se unutarnji odnosi u državi ne mogu mijenjati silom, jer to proturiječi općevažecem karakteru ustavno-pravne zajednice, isto se tako ne smije izvana dovesti u pitanje pravno ustrojstvo države, jer ako se države međusobno poštuju kao osobe, tada moraju moći međusobno saobraćati i rješavati sporove u okviru pozitivnih pravnih normi.

U ovom kontekstu Kant razmatra još jedan složen međunarodno-pravni slučaj, a to je pitanje opravdanosti ili zabrane intervencije u slučaju građanskog rata, tj. “kada se jedna država preko unutarnjih podvojenosti dijeli u dva dijela”.⁷ I u tom slučaju Kant zagovara strogo pridržavanje legaliteta, tj. nemiješanja u strani pravni poredak, jer bi izvanjska intervencija prije nego što je u okviru dotadanje države došlo do odlučnog razrješenja sporova i borbi bilo “skandalozno miješanje” u unutarnje stanje druge suverene države i, što je svakako najvažnije, to bi dovelo do nesigurnosti “autonomije svih država”.⁸ Dakako, pomoć i priznanje dozvoljeni su i potrebni kad se iz unutarnje borbe oblikuju samostalni međunarodno-pravni subjekti, i to posebice ističe Kant, da bi se spriječila anarhija. Naravno, tu se odmah javljaju različita složena pitanja, primjerice, što znači anarhija, u kakvoj je ona povezanosti s “unutarnjom borbom”, tj. nastavkom građanskog rata i, prije svega, tko može odlučiti da je anarhija dovršena ili da i dalje traje?

⁶Losurdo, D., *I. Kant*, 1987., smatra oprečno tome da je Kant odobravao intervenciju francuske republike u Belgiji i Nizozemskoj.

⁷Kant, op. cit., svezak 8, str. 346.

⁸Kant, ibidem, str. 346.

No jasno je da su to pitanja na koja Kant nije mogao niti trebao odgovoriti, jer njegova je namjera bila analiza tih pitanja sa stajališta načela prava, dok konkretna rješenja i odluke navedenih pitanja očito spadaju u područje praktične primjenjivosti i provodivosti dotičnih načela. Konačno, da vječni mir ne bi ostao, kako kaže Kant, “prazna ideja”, a radi održanja relativno trajnog mira, predlaže Kant stalni kongres država koji bi po načelu prava naroda, tj. na civilni način, rješavao i prosuđivao sporove među državama. Doduše takva bi asocijacija bila potpuno slobodna i neobvezna za pristup i istupanje, jer na koncu i Kant uviđa da je jedino neko tako sasvim labavo udruživanje realno, s obzirom na faktičnost suverenih država. Inače valja primijetiti, s obzirom na taj Kantov prijedlog, da se tu još jedanput dokazuje neodrživost njegove analogije između građanina i države. Može se zaključiti sljedeće: Kantov ideal vječnog mira može se postići jedino kroz savez država, međutim takav savez, s obzirom na karakter države kao takve, na koncu nužno zadobiva samo formu empirijskog ugovora.

Kantov zahtjev za definitivnim odbacivanjem rata, kao sredstva rješavanja međudržavnih sporova, zapada u značajne teorijske poteškoće. Ta ideja ostaje naspram zbiljnosti suverenih država, neostvariva, drukčije izraženo — klasični prigovor Kantovoj filozofiji o neposredovanosti, tj. nepremostivom razlikovanju između bitka i trebanja izlazi ovdje jasno na vidjelo. Koliko god se Kantov moralizam i odbacivanje rata može subjektivno u potpunosti prihvatiti, možda upravo to rigorozno prosuđivanje i priječi Kantu utemeljeniji uvid i poimanje zbiljnosti odnosa među suverenim državama.

Hegel se vrlo često, ali i prilično nepromišljeno, smatra apologetom rata, te ga se suprotstavlja Kantu kao zagovorniku ideje vječnog mira. No kao što smo vidjeli, Kant nije uvijek i bezuvjetno odbacivao rat, a pri tome valja napomenuti da je Hegelovo odobravanje rata ili, točnije rečeno, uviđanje nužnosti, pa i opravdanosti rata, u nekim aspektima vrlo slično Kantovom. U tumačenju Hegelovih suprotstavljanja Kantovim moralno-pravnim osudama rata, kao i Kantovog zahtjeva prema vječnom miru i savezu država koje bi taj mir trebao jamčiti, ograničit ćemo se, iz prostornih razloga, samo na ono što nam se čini najbitnijim.

Povijesni život moderne zajednice, države, Hegel zahvaća i poima u temeljnoj dihotomiji građanskog društva i države. Građansko društvo je ona sfera života i koja je regulirana tzv. trgovačkim duhom, tj. privatnim egoističnim interesima individua, koji — da bi mogli nesmetano voditi poslove i očuvati vlasništvo — zahtijevaju mir, jer rat doista izgleda protivno njihovim navlastitim interesima i stoga se pokazuje kao nešto protu-umno. (Doista je zanimljivo da ni Kant ni Hegel nisu došli na pomisao da bi upravo za predstavnike građanskog društva, tj. trgovačkog duha, rat mogao biti nešto izvanredno povoljno, prilika za prvorazredno poslovanje.) Nasuprot građanskom društvu stoji država ili politička zajednica kao čudoredna, supstancijalna općenitost. Pri tome najviša svrha države

nije bezuvjetno očuvanje privatnog vlasništva građanina, jer to je samo jedan “nestajući momenat” naspram života države, koja je svrha po sebi i ozbiljeni um na zemlji.

Gledano iz obzora Hegelove filozofije prava i povijesti, Kantovi moralno-pravni zahtjevi svjetskog mira zapravo su zahtjevi koji odgovaraju sferi građanskog društva, jer tu se radi o pravnoj zaštiti i osiguranju individualnog vlasništva, kao i vlasništva države. Nasuprot toj Kantovoj koncepciji Hegel uviđa imanentnu i temeljnu nesigurnost, neizvjesnost građanskog suživota, društva kao takvog, tj. njegovih konstitutivnih elemenata i isto tako međusobnog odnosa država i, dapače, ta se nesigurnost i neizvjesnost pokazuje također kao nešto nužno. I to zato što je nesigurnost i neizvjesnost toga međudržavnog odnosa na dijelaktički način povezana sa “sigurnošću koja leži u apsolutnoj izvjesnosti same sebe”⁹, naime države kao takve.

U poznatoj dijalektici odnosa građanskog društva i države pokazuje Hegel na koji je način rat nužan, i na stanovit način čak i potreban, i to u dvojakom smislu: kao prvo, za državu kao takvu, za njezinu životnost, i zatim za složen međusobni odnos suverenih država. S obzirom na odnos individua i države, tj. građanskog društva i države, Hegel smatra potpuno krivim stajalište po kojem je konačna svrha države “osiguranje života i vlasništva individua”¹⁰, budući da se ta sigurnost, kako on to formulira, ne postiže u žrtvovanju onog što se misli osigurati, tj. vlasništva i života. Tome nasuprot postoji država kao “čudoredno biće”, njezina bitna određenja nisu konačnosti kao pojedinačni život, posjed i vlasništvo ili, kako kaže Hegel, “taština prolaznih stvari i dobara”, već sloboda koja se uzdigla do čudorednosti. U tom smislu Hegel vidi “značenje rata” u liku prisilnog, naime kao “prirodna sila”, otklanjanja od “prolaznosti” stvari i dobara i time priklanjanja onom općem, dobru zajednice, države. I, kao da je slutio moguće krivo shvaćanje tih stavova, Hegel odmah dodaje da je takvo opravdanje rata “samo filozofijska ideja”.

S obzirom na odnose među suvremenim državama, Hegel smatra da je međunarodno pravo, koje bi trebalo ugovorima i pravnim obvezama osigurati mir, neprimjereno sredstvo, s obzirom na bit suverene države, te stoga pravna fikcija. Jer, u slučaju međusobnog konflikta među državama svaka strana ima i svoje pravne razloge i opravdanja i na osnovi toga dolazi do proturječja dvaju prava, pa stoga međudržavni rat nije stvar jednostavnog prava i jednostavnog neprava, već predstavlja suprotstavljenost dvaju jednakopravnih prava. Hegel dapače tvrdi, kad bi “čovjekoljubivi prijatelji prava i moralnosti” doista imali interesa uvidjeti bit sukoba dviju država, morali bi spoznati da tu dolazi do kolizije prava, te da je teorijski i praktički “budalasto” suprotstavljati interes ili korist države onome što ona drži svo-

⁹Hegel, *Jeaner Realphilosophie*, Hamburg, 1969., str. 261.

¹⁰Hegel, *Werke*, sv. 7, § 324, Frankfurt, 1970., str. 429.

jim pravom. Stoga rat nikada ne odlučuje koji je od oba pravna zahtjeva sukobljenih država istinit, budući da su oba istinita, već koje će pravo biti prisiljeno uzmaknuti pred drugim pravom. Zanimljivo je, međutim, da Hegel zatim ustvrđuje kako iz samog pojma priznanja jedne države od strane druge, a to je i specifični uvjet njene samostalne opstojnosti, čak i u stanju međusobnog rata, tj. stanja potpune bespravnosti gdje odlučuje samo sila i slučajnost — ipak ostaje osebujna povezanost suprotstavljenih strana. Naime, i sam rat kao takav sadrži u sebi i zahtjev ka svom okončanju, odnosno u njemu je sadržano i “međunarodno-pravno određenje da je njime data mogućnost mira”¹¹.

Prema Hegelu, međusobni odnos država ne može biti utemeljen po načelima privatnog pravnog ugovora, jer to proturiječi apsolutnoj suverenosti države i to suverenosti inherentnih supstancijalnih interesa. Stoga je njihov odnos nešto drugo od pukoga moralnog i pravnog odnošenja. Osvrćući se na teorije koje izjednačavaju položaj države i privatne osobe, Hegel kaže, jamačno misleći na Kanta, da to privatno pravno i moralno izjednačavanje pretpostavlja i neku sudsku instanciju koja će realizirati to pravo. Naravno, među individualnim, privatno pravnim odnosima to je moguće i ostvarivo. Međutim, u međudržavnim odnosima ne može postojati instancija ili viša sila koja bi djelotvorno provela pravne zahtjeve među sukobljenim stranama, te stoga to međunarodno pravo uvijek ostaje u sferi trebanja. Hegel to ovako izražava: “odnos država je onaj samostalnosti koje međusobno stipuliraju, ali i istovremeno stoje iznad te stipulacije”¹².

Suverena država po svom bitnom određenju ne može priznati nikakvog pretora iznad sebe, koji će prosuđivati u međudržavnim sporovima, odnosno u toj stvari postoji samo jedna viša instancija, a to je, kako kaže Hegel, svjetska povijest i svjetski sud.

Stoga i Hegel izričito kaže da je njegovo navodno opravdanje rata “samo filozofijska ideja”, a što se tiče stvarnih ratova oni zahtijevaju drukčije opravdanje. Opravdanje stvarnih ratova proizlazi iz suvereniteta države, a budući da je državni suverenitet, kako kaže Hegel, “prva sloboda i najveća čast naroda”, onda je narod kao suverena volja, tj. suverena država “apsolutna moć na zemlji”, koja ne može prihvatiti nikakvog pretora iznad sebe. Iz toga je lako uvidjeti da pri postojanju mnoštva suverenih država lako, i zapravo nužno, dolazi do ratnih konflikata, a iz toga isto tako slijedi da je karakterizacija nekog rata, primjerice kao napadačkog ili obrambenog, stvar autonomne prosudbe dotične suverene države. To se isto tako odnosi i na prihvaćanje uvjeta mira i njihovo poštivanje. Drugim riječima, pravni principi u odnosima suverenih država nemaju i ne mogu imati apsolutnu obveznost građanskog ugovora, jer države nisu “privatne osobe”, već “potpuno samostalni totaliteti”, te stoga odnosi države s obzi-

¹¹Hegel, op. cit., § 338, str. 502.

¹²Hegel, ibidem, § 330, str. 498.

rom na poštivanje međunarodnih ugovora uvijek, i izgleda nužno, ostaju pri pukom trebanju, jer kako kaže Hegel, “narodni individuuum je upravo ono opće kao opstojeća moć”¹³. Kao ilustraciju svjetsko-povijesnog značenja ideje suverenosti države, Hegel s očitim odobravanjem navodi Napoleonovu izreku da francuska republika ne treba nikakvo priznanje, isto kao što ga ne treba ni sunce za svoje postojanje, budući da je sama snaga njegove egzistencije dovoljno jamstvo njezina priznanja.

Zato i odnosi među državama mogu utoliko manje biti utemeljeni na moralnim načelima, jer moralnost pripada u sferu građanskog društva odnosno, kako kaže Hegel, “moralnost nema ništa s tim odnosima, jer ona je neispunjeno bezindividualno znanje dužnosti kao takve”¹⁴. Postavljanje moralnih načela kao nečega određujućeg za državno i međunarodno pravo vodilo bi, po Hegelu, prema despotizmu i gubitku ideje ćudoredne organizacije države, jer moralna načela, kao i građansko pravo, spadaju u sferu konačnog i pojedinačnog, te ne mogu biti vodilja tako nečeg kao ćudoredne životnosti države. Iz tog razloga Hegel odbacuje Kantovo jedinstvo politike i morala, budući da politika obuhvaća jednu puno višu razinu života naroda nego moral.

Pitanje odnosa morala i politike jedno je od važnih i prijepornih pitanja političke filozofije i na tom je pitanju osobito jasno vidljiva razlika Kantove i Hegelove koncepcije. Razmatrajući tu suprotnost i zahtjev za njezino usklađivanje, Hegel postavlja jasno razlikovanje između opravdanja dobrobiti pojedinca i dobrobiti države; naime, za razliku od dobrobiti pojedinca i njegova apstraktnog prava, pravo države izvire iz njezine konkretne egzistencije i ona se tako ponaša i djeluje. Tome nasuprot, pojedinačna egzistencija djeluje prema mnogim moralnim zapovjedima, koje ona zadobiva iz sasvim općenitih i apstraktnih promišljanja. Stoga, prema Hegelu, često susretano moralno osuđivanje politike jedino pokazuje potpuno nerazumijevanje najprije moralnosti i prirode države, a zatim i njihova međusobnog odnošenja s obzirom na stajalište moralnosti.

Prema Hegelu, ni pravo ni moralna načela nisu dostatni za određenje međusobnog odnošenja država. Složenost tih odnošenja i njihov epohalni karakter Hegel precizno razotkriva, ustvrdivši: “Cjelina je individuuum, narod koji je okrenut protiv drugog. Ponovno uspostavljanje suprotstavljenog ravnodušnog staleža individuuma, prirodno stanje tek je ovdje realno”¹⁵. Dakako, to je i Kant uviđao i stoga zahtijevao udruživanje država po moralno-pravnim načelima u svrhu dokidanja toga prirodnog stanja suprotstavljenih država.

No Hegel, naravno, ne ostaje kod konstatacije te trivijalne činjenice egzistencije mnoštva suprotstavljenih država, već tvrdi da iznad njih postoji

¹³Hegel, *Jeaner Realphilosophie*, str. 261.

¹⁴Hegel, op. cit., str. 261.

¹⁵Hegel, ibidem, str. 260.

nešto što ih povezuje i utemeljuje, a to je duh koji se ozbiljuje u svjetskoj povijesti i koji je apsolutni sudac povijesnih zbivanja. Opstojeći duh je, dakle, taj viši pretor, apsolutni sudac koji nastupa spram onoga posebnog, tj. samostalnih država, a ozbiljenje opstojećeg duha prikazuje se kao svjetska povijest. Odnos država je suprotstavljenost posebnosti i taj odnos predstavlja po Hegelu uzbudljiv igrokaz strasti i interesa, vrlina i nasilja, odnosno sve te, kako on kaže, “slučajnosti” su isto tako kao sama samostalnost država izložene slučajnostima. A to znači da su dapače i sami “principi narodnih duhova posebnosti na način individua koje imaju svoju objektivnu zbiljnost i samosvijest”¹⁶. Odnosno, u toj vlastitosti naroda sadržana je i njihova bitna ograničenost, pa njihov međusobni odnos samo prikazuje “pojavljujuću dijalektiku konačnosti tih duhova”¹⁷. Drugim riječima, iz odnosa i slijeda posebnih narodnih duhova proizlazi, rađa se “opći duh, duh svijeta” kao nešto neograničeno, a njegovo se najviše pravo očituje kao “svjetska povijest”, odnosno “svjetski sud”. Svjetski sud kao apsolutni sudac nad državama čini svjetsku povijest, koja je beskonačni slijed i punina raznorodnih slučajnosti u liku pravednosti i nepravednosti, velikih i malih djela, zlodjela i strasti, sreće i nesreće države i pojedinca i sve to ima svoje puno i opravdano značenje za te posebnosti. Međutim, iz vidokruga svjetske povijesti i nužnog tijeka njezina razvitka, to je bez supstancijalnog značenja.

Hegelova sintagma “svjetski sud” ima osebujno značenje u okviru njegove filozofije povijesti: naime, svjetski je sud kao “opstojeća općenitost” samo prikaz posebnih narodnih duhova i njihove šarolike zbiljnosti, i to u liku idelanih posebnosti, u njihovom povijesnom usponu, trajanju i propadanju. Međutim, svjetska povijest nije samo prikaz moći “svjetskog suda” u smislu neke nužnosti i slijepe sudbine, već je svjetska povijest izlazak na vidjelo uma, umno nužnog razvoja povijesti, a to znači razvoja momenata slobode. Taj, u slobodi nužni, razvoj svjetske povijesti stoga je “prikaz i ozbiljenje općeg duha”¹⁸.

U ovom kontekstu Hegel izriče znamenit i prijeporan stav tvrdeći da gledano sa stajališta svjetske povijesti konkretno uvijek ima samo jedan narod zadaću biti nositelj i ispunitelj epohalnog nauma svjetskog duha, a naspram njega su svi ostali narodi bespomoćni i bespravni. Drukčije rečeno, iz galerije narodnih duhova, ovakvog ili onakvog suživota država, jedan narod preuzima na sebe zadaću povijesnog ozbiljenja duha. Stoga se svjetska povijest razvija stupnjevito, određeno, tj. svako razdoblje ima svoje bitno određenje koje izražava “ideju svjetskog duha” na tom stupnju, a narod koji je zahvatio tu ideju posjeduje “apsolutno pravo”, i to onda čini njegovu “sreću i slavu” kao ispunitelja samosvijesti i slobode epohe. Hegel to ovako izražava: “Taj narod je u svjetskoj povijesti za tu epohu...

¹⁶Hegel, *Werke*, sv. 7, § 340, str. 503.

¹⁷Hegel, *ibidem*, § 340, str. 503.

¹⁸Hegel, *ibidem*, § 342, str. 504.

vladajući. Protiv toga njegova apsolutnog prava, biti nositelj sadašnjeg razvojnog stupnja svjetskog duha, duhovi su ostalih naroda bespravni.”¹⁹

Nije teško vidjeti da u takvom Hegelovom poimanju svjetske povijesti raznorodni savezi država mogu imati samo podređenu i vremenski ograničenu ulogu. Zato i Hegel može ustvrditi sljedeće o “objektivnom realitetu” Kantovog ideala saveza država: “Jedno opće udruženje naroda prema vječnom miru bila bi vladavina jednog naroda ili bi bio samo jedan narod.”²⁰ Lako je uvidjeti da takvo udruženje ne može biti ili postati jedan narod, ali očito može značiti vladavinu jednog naroda, a to znači da takav savez ne bi mogao opstati kao udruženje više ravnopravnih suverenih država, već bi se nužno preoblikovao u vladavinu jednog naroda. Kao što smo već pokazali, tu istu opasnost spoznao je i Kant, jedino ga je njegov moralni imperativ ipak doveo do “negativnog surugata” kao konstrukcije ipak mogućeg mirotvornog saveza. Hegel, čini se, dublje zahvaća složenost i prijepornost povijesnog razdoblja, on opetovano izričito dovodi u pitanje Kantov ideal, uspoređujući ga s povijesnom institucijom Svete alijanse te kaže: “Jedino je država individuum, a u individualnosti je bitno sadržana negacija.”²¹

S druge strane, po Hegelu sam taj Kantov ideal saveza država pretpostavlja da taj savez može uredovati u međudržavnim sporovima i tako sprječavati ratova, ali, kako kaže Hegel, taj savez “pretpostavlja jednoglasje među državama koje počiva na moralnim, religioznim ili bilo kojim razlozima i obzirima uopće, a time ostaje podvrgnut slučajnostima”.²² Kako su države po svom bitnom određenju suverene volje i stoga onda i slijedi da taj savez država mora pretpostavljati “jedinstvo država”, dakle upravo ono što se s tim savezom trebalo uspostaviti.

Povijesni razvoj nakon Kanta i Hegela, a oni su pisali u kratkom vremenskom razdoblju, dao je na osebujan način za pravo jednom i drugom stajalištu o međusobnom odnosu država. Kantova ideja o vječnom miru doista postaje idejno utemeljenje za stvaranje Lige naroda i Ujedinjenih naroda, a da ti savezi moraju zadobiti “objektivni realitet” čini se nužnim za opstojnost čovječanstva. S druge strane, Hegelovi uvidi u proturječja tog ideala, kao i u bitna svojstva suverene države objašnjavaju zašto taj, subjektivno apsolutno poželjan ideal, još uvijek nije ozbiljen i, u ovoj epohi razvoja svjetskog duha, možda i nije moguće njegovo ozbiljenje.

No, usprkos svim prigovorima kojih je Kant i te kako bio svjestan, završno bi se ipak moglo ustanoviti sljedeće: Kantov je nacrt vječnog mira na koncu zadobio oblik “negativnog surugata” u liku labavog empirijskog

¹⁹Hegel, *ibidem*, § 347, str. 506.

²⁰Hegel, *Jeaner Realphilosophie*, str. 261.

²¹Hegel, *Werke*, svezak 7, § 324, str. 494.

²²Hegel, *ibidem*, § 333, str. 500.

ugovora. Grandiozni početni zamah Kantovog prvotnog nacrtu kao da je pokleknuo pred bezuvjetnim pravom i moći suverene nacionalne države, odnosno pred dogmom o nedjeljivosti državnog suvereniteta. To je zapravo i sam Kant izričito priznao, ustvrdivši da pojam svjetske države proturiječi vlastitim pretpostavkama.

Međutim, kad se danas, dvjesto godina nakon objavljivanja Kantovog nacrtu, kao i iskustva europske i svjetske povijesti u tom razdoblju, još jedanput promisli izvorna Kantova intencija, izgleda da ta navodna, temeljna i noseća proturječnost u oblikovanju republike, kao republike republika, ipak ne slijedi nužno. Naime, svjetska republika jest nešto proturiječno pod pretpostavkom da država kao država jedino može postojati i izvršavati unutarnje i međunarodne pravne obveze samo ako se ne odriče svojih klasičnih kompetencija suverene nacionalne države. Međutim, niti se dade neposredno uvidjeti, niti je samorazumljivo zašto bi se čovječanstvo trebalo odreći imperativa mira čistog umnog prava, odnosno njegova zahtjeva za konkretizacijom u obliku svjetske države. U takvom bi obliku institucionalnog udruživanja došlo do djelomičnog odustajanja suverenosti pojedinih država u okviru institucionalnog sustava supsidijarne državnosti, koji bi mogao konačno dokinuti prirodno stanje, tj. stanje neprava među državama i na taj način ustanoviti i osigurati pravni i miroljubivi izvanjski odnos među državama.²³ Takva svjetska republika bila bi ponajprije izričito kompetentna za osiguranje i provođenje međunarodne pravne sigurnosti, a djelomično odustajanje od suverenosti pojedinačne nacionalne države za račun nadnacionalnih institucija ne bi smjelo niti moglo biti nikakva opasnost za političko i kulturno samoodređenje pojedinačnih naroda i država. S druge je strane izvan svake sumnje da je nacionalna država pouzdano mjesto za institucionalno održavanje i njegovanje demokratskog načina života zajednice i njezine povijesno-kulturne osebjnosti. No gledano načelno, ni na koji način nije nužno da bi djelomično odustajanje od suverenosti, u obliku republike republika, ugrozilo i ubuduće poželjne prerogative, tj. raznorodne političko-kulturne kompetencije pojedinačne države. Stoga se ne čini nužnim zadovoljiti se “negativnim surogatom”, već je razumno težiti pozitivnom originalu — kozmopolitskoj republici, jer ona se pokazuje kao pravni kategorički zahtjev i stoga kao definitivni put prema napuštanju prirodnog stanja među državama i zatim uspostavljanja međunarodnog, na pravu zasnovanog poretka mira. Dapače, može se reći da bi time suverene države dale same sebi, na slobodi uspostavljen oblik vlastite, na vladavini prava zasnovane, koegzistencije.

²³To je plauzibilno obrazložio O. Höffe, *Kategorische Rechtsprinzipien*, Frankfurt, 1992.

Ostala relevantna literatura data je u zborniku vrijednih radova: *Zum Ewigen Frieden*, izdavač O. Höffe, Berlin 1995., kao i u vrlo temeljnom i učenom radu V. Gerhardta *I. Kants Entwurf “Zum Ewigen Frieden”*, Darmstadt, 1995.

Goran Gretić

PAX KANTIANA AND HEGEL'S CRITIQUE

Summary

Kant's concept of "perpetual peace" is the cornerstone of the rational human right which, in the form of international law, bears upon all states. However, the prerequisite for enduring international legal security and peace is that the internal affairs of states are based on constitutional and republican principles.

Although Kant is clearly aware of the antinomies and paradoxes of a world league of states, he nevertheless postulates the ideal of a world league of republican states, since it corresponds to the general striving of nature and moral consciousness, and finally, such a league would guarantee a relatively peaceful coexistence among the states, based on international legal precepts.

Hegel has often (and wrongfully) been accused of being an apologist of war; in fact, he only realized (having in mind the realities of sovereign national states) the inevitability of multilateral conflicts — including military ones. His disapproval of Kant's ideal of a league of states is based on his disbelief in the feasibility of supranational law, which should be superior to the absolute sovereignty of the state and keep an eye on and contain its partial interests.